

<https://doi.org/10.62837/2024.10.363>

F.e.d., dos., AYTƏN.F. QƏHRAMAN
Azərbaycan Dillər Universiteti
Rəşid Behbudov küç. 134, Bakı
ayten.gahraman@gmail.com

“MÜSƏLMAN İSPANİYASINDAN AMERİKA ƏDƏBİYYATINA: VAŞİNQTON İRVİNQIN ƏSƏRLƏRİNDƏ İSLAMIN PORTRETİ”

Xülasə

Vaşinqton İrvinq İber yarımadasında diplomatik missiya zamanı Şərqi qürurlu mədəniyyətini kəşf etmiş və onu Qərbə təqdim etmişdir. V.İrvinqin əsərləri ingilisdilli dünyanı Məhəmmədin həyatı və siyasi irsi haqqında unikal bir baxışla tanış etmişdir. Məhəmməd peyğəmbərin və onun davamçılarının romantik tərcümeyi-halı amerikalı yazıçının yaradıcılığının kulminasiya nöqtəsinə çevrilmişdi. Beləliklə, V.İrvinq Qərb oxucusuna müsəlmanların müqəddəs yazıları ilə tanış olmaq və onların fikrincə, üç dünya dinindən biri olan İslamın banisi və təbliğatı ilə xalq kütlələrini öz ətrafında birləşdirən, daha sonra isə onlar üçün güclü bir dövlət quran siyasi xadim və sərkərdə kimi Məhəmməd peyğəmbərin obrazını yaratmağa imkan yaratmışdır.

Açar sözlər: *müsəlman sivilizasiyası, İslam sivilizasiya amili kimi, siyasi inkişafın üstünlükləri və mənfə cəhətləri, Qərb oxucusu, İslam, peyğəmbər, dövr.*

Bədii ədəbiyyat çox vaxt tarixi hadisələrə istinad edir, real tarixi şəxsiyyətləri baş qəhrəman kimi təqdim etməklə tarixə özünəməxsus töhfə verir, keçmiş hadisələri oxucuların təsəvvüründə canlandıraraq tarixi daha əlçatan edir. Tarixi mövzulu bədii əsərlər yaradarkən müəlliflər çox vaxt tarixçi kimi çıxış edirlər ki, bu da keçmişə araşdırmaqla bədii təxəyyülü birləşdirən yazıçıların nümunələrində özünü göstərir. Bu xüsusiyyətlər, xüsusilə də tarixin və mistisizmin bilinməyən tərəflərinə maraq göstərən Vaşinqton İrvinqə aid edilə bilər. O, əfsanələr, nağıllar, köhnə Avropa əlyazmaları və kitablarını dərinlən öyrənərək sirr və fəvqəltəbii elementləri tarixi hadisələr və realizm fonunda birləşdirən unikal bir hekayə üslubu yaratmışdır.

Bu kontekstdən çıxış edərək qeyd etmək olar ki, Vaşinqton İrvinq Amerika Birləşmiş Ştatlarının hələ puritan xristian ilahiyyətinin təsirindən tam azad olmadığı bir dövrdə müsəlman İspaniyasının böyüklüyünü və şöhrətini yüksək qiymətləndirmişdir. İspaniya tarixində İslamı sivilizasiya faktoru kimi şərh etmək o dövrdə Amerikanın baxış bucağı üçün olduqca cəsarətli, qeyri-adi, hətta Amerikanın nöqteyi-nəzərindən biddətlə həmsərhəd olan bir mövqe idi. İrvinqin bədii təxəyyülü müsəlmanlarla yerli amerikalılar arasında tarixi və konseptual paralelliklər qurmağa yönəlmişdi. Hər iki xalqın ispan xristian dünyası tərəfindən yerlərindən köçürüldüyünü müşahidə edən İrvinq “İslamçılıq” adlandırdıqları etiqadın yayılmasını, İslamın incəsənətə, elmə, mədəniyyətə və digər sahələrə təsirini araşdırır, bu əsaslı anlayışla-

rın məkan coğrafiyasına necə istiqamət verdiyini çatdırmağa çalışırdı. İrvinqin istər mavrlar, istərsə də yerli amerikalılar haqqında olan əsərləri bu itirilmiş səsləri yenidən doldurur, bu mövzular Amerika ədəbiyyatını mərkəzləşdirəndə belə görünür. İslam yarımkürəsinin koordinatları ilə müqayisə etdikdə, Şərqə və Qərbə, eləcə də Şimala və Cənuba baxdıqca hər addımda dünyanın ruhlarını tapırıq”. (1)

Şərq, çox güman ki, İrvinq üçün xüsusi maraq doğururdu. V.İrvinq İspaniya-da keçirdiyi müxtəlif dövrlərdə əvvəlki araşdırmalarını davam etdirərək yazılarını ekzotik məlumatlarla zənginləşdirmişdir. O, Avropa və Şərq ölkələri arasındakı fərqləri təhlil edərək onların müsbət və mənfi cəhətlərini anlamağa, müxtəlif sivilizasiyaların mədəniyyətlərini dərinlən öyrənməyə və eyni zamanda bu sivilizasiyaların, dinlərin və siyasi sistemlərin simvolik qurucuları, əsas fiqurlarını araşdırmağa çalışmışdır. İrvinqin sami dillərinə olan marağı və Əndəlüsdəki araşdırmalarını əks etdirən “Əlhambra nağılları” hazırda Nyu-York Xalq Kitabxanasında saxlanılır.

Tarixi şəxsiyyət olan Məhəmməd peyğəmbərin həyatının təsviri kimi bir mövzuya toxunmaq isə İrvinq üçün riskli bir addım idi. Bu cür tədqiqatların təhlükəli olduğunu göstərən çoxsaylı nümunələr mövcuddur. 1842-ci ildə İrvinq ABŞ prezidenti Con Taylerin əmri ilə İspaniyaya səfir təyin edilmiş və dörd il ərzində İspaniya sarayında fəaliyyət göstərmişdir. Hələ İspaniyada diplomat kimi işlədiyi ilk illərdə ərəb-müsəlman məsələlərinə böyük maraq göstərən müəllif 1827-ci ildə çap zamanı qarşılaşacağı çətinliklərdən xəbərsiz şəkildə gələcək kitabı üçün qeydlər aparırdı. İrvinq onilliklər ərzində birlikdə işlədiyi nəşiri Murrayın məktubunu cavabsız qoyacağını bilmirdi. İrving o zaman hələ xəbərsiz idi, ki “Məhəmmədin həyatı” və bu kitabın davamı olan “Məhəmməd və onun davamçıları” kitablarını ayrı-ayrı nəşrlərlə çap edə bilməyəcək, böyük maneələrlə rastlaşacaq və bu kitablar yalnız 23 il sonra, 1850-ci ildə çoxcildlik nəşrin bir hissəsi kimi işıq üzə görəcək. “1850-ci ildə İrvinqin möhtəşəm cildlər şəklində çap olunan əsərləri onun klassik statusunu təsdiqləməklə yanaşı, Amerika cəmiyyətində ədəbiyyatın əvvəlkindən daha nüfuzlu mövqeyə sahib olduğunu göstərirdi”. (2, 55)

İrvinqin “Məhəmməd və onun davamçıları” haqqında romantik tərcümeyi-halı amerikalı yazıçının yaradıcılığının kulminasiya nöqtəsi hesab olunur. Bu əsər vasitəsilə V.İrvinq Qərb oxucusuna müsəlmanların müqəddəs yazıları ilə tanış olmağa və üç dünya dinindən biri olan İslamın banisi, öz dinc təbliğatı ilə geniş xalq kütlələrini birləşdirən, daha sonra isə Ərəb xilafətinin əsasını qoyaraq qüdrətli bir dövlət quran siyasi xadim və sərkərdə kimi Məhəmməd peyğəmbərin obrazını təqdim etməyə imkan verir. Yazıçı əsərinin müqəddiməsində kitabın ailə kitabxanaları üçün nəzərdə tutulduğunu və Məhəmməd peyğəmbərin həyat hekayəsini daha oxunaqlı şəkildə təqdim etməyə çalışdığını vurğulayır. Səkkizinci fəsildə müəllif əlavə edir: “Düzdür, burada Məhəmmədin təbliğ etdiyi təlimi hərtərəfli öyrənmək niyyətində deyilik, lakin onun xarakterini və fəaliyyətini, həmçinin bu fəaliyyətin baş

verdiyi tarixi şərait və hadisələri düzgün qiymətləndirmək üçün onu əsas cizgiləri ilə nəzərdən keçirməliyik”. (3)

Əvvəlki dövrlərə aid olan tədqiqatlar Məhəmməd peyğəmbər obrazını çox fərqli şəkildə təsvir etmiş, müxtəlif mənalar yükləmiş və fərqli mətnlər yaratmışdır. Bu mətnlər müxtəlif məqsədlərə xidmət etmişdir. Əvvəllər çaşqın, fantastik və yalnız alçaldıcı xarakter kimi təqdim edilən Məhəmməd peyğəmbər obrazları zamanla konkret məqsədləri olan, tamamilə nizamlı bir sistemin tərkib hissəsinə çevrilməyə başladı. Bəli, polemik Məhəmməd var idi, amma bir hagioqrafik (coğrafi) Məhəmməd də var idi. Bir esxatoloji Məhəmməd də var idi - dünyanın sonunun, qiyamət gününün xəbərçisi. Bir də ədəbi Məhəmməd var idi - simvolik. Fərqli yanaşmalardan görürük ki, Məhəmmədin fərqli obrazları təsvir edilmişdir: polemik Məhəmməd var idi, həmçinin bir agioqrafik Məhəmməd də var idi, dünyanın sonunun, qiyamətin xəbərçisi kimi təsvir edilən esxatoloji Məhəmməd də var idi. Bir də ədəbi-simvolik Məhəmməd var idi. İrvinqin əsas məqsədi ingilisdilli oxucuları peyğəmbərin həyatı və İslam uğrunda apardığı mübarizənin tarixi salnaməsi ilə tanış etmək idi. Bu məqsədlə o, tarixi-bioqrafik istinadlarla bədii-publisistik üslubun sintezini ehtiva edən bir povest üslubuna üstünlük vermişdi. A.M.Zverevin sözlərinə görə, “İrvinqi tarixçi hesab etmək üçün ehtiyatlı yanaşma tələb olunur. O, hətta maraqlı və yeni faktlara belə dərinlən maraq göstərmirdi və tarixi dövrü bərpa etmək vəzifəsini qarşısına məqsəd olaraq qoymamışdı. Onun əsas diqqəti obyektiv həqiqəti dərk etməkdən daha çox bədii məqsədlərin reallaşdırılmasına yönəlmişdi”. (4, 96)

Kitabı oxuduqda oxucu özünü Ərəbistan yarımadasının isti iqlimində, kəlamları bu gün də yaşayan Həzrəti Məhəmmədin peyğəmbərlik missiyasını yerinə yetirdiyi mühitdə hiss edir. Bu əsərdə xalqların taleyini dəyişdirən inancların və şiddətli müharibələrin hökm sürdüyü bir dövr canlandırılır. V.İrvinq bizə tarixi faktlarla zəngin bir təqdimat verir ki, bu da onun savadlı və sistemli düşüncə tərzini ortaya qoyur. O, dünyaya əvəzsiz təsir göstərmiş Məhəmməd peyğəmbərin ictimai və şəxsi həyatını ardıcıl və çox təfərrüatlı şəkildə təsvir edir. Müəllif müfəssəl araşdırmalar və canlı hekayələrlə həmin füsunkar dövrün və Məhəmməd peyğəmbərin yolunu davam etdirən insanların mürəkkəb mənzərəsini canlandırır. Peyğəmbərin yeni həyatın qurucusu kimi rolunu və fəaliyyətini araşdırmaqla yanaşı, onun şəxsi həyatı da daim diqqət mərkəzində saxlanılır. Peyğəmbərin müxtəlif həyat şəraitində necə qiymətləndirildiyini göstərən təfərrüatlar onun insan kimi obrazını ortaya qoyur, bu da onun ictimai davranışını və ümumi fəaliyyətini anlamağa kömək edir. Bir daha qeyd etmək olar ki, Allahın rəsulu yalnız ona nazil olan kəlamı cəmiyyətdə yaymaqla kifayətlənməmiş, eyni zamanda insanları təbliğ etdiyi dinə dəvət edərək onun hökmlərini izah etmiş və həyata tətbiq etmək missiyasını da yerinə yetirmişdir. (5) V.İrvinq İslamın mahiyyətini və peyğəmbərin fəaliyyətini araşdırarkən, xüsusilə, hikmət və həqiqətin dəyişməz sintezi olan “Quran”ın mahiyyətinə müraciət etmişdir. Yazıçı “ən-Nisa” surəsindən iqtibas gətirərək qeyd edir: “Biz sənə “Quran”ı haqq

olaraq nazil etdik ki, Allahın sənə göstərdiyi (öyrətdiyi, bildirdiyi) ilə insanlar arasında hökm edəsən”. **(6, 4/105)**

Həmçinin müəllif peyğəmbərin ictimai lider kimi fəaliyyətini, onun daim cəmiyyəti öz təbliğ etdiyi ideyalar, prinsiplər və qaydalar əsasında yönəltdiyini vurğulayır: “O, təkcə öz tələqlərini insanlara çatdırmağa, onlara ibadəti öyrətməyə deyil, həm də sonralar bütün müsəlman dünyasının əxlaqına, həyat tərzinə və vərdişlərinə ən güclü təsir göstərən həyat qaydalarını da onlara çatdırmağa çalışırdı”.

(7) Bu fəaliyyətin mahiyyəti yalnız insanlara müəyyən biliklər təqdim etmək yox, həm də cəmiyyəti yeni inkişaf yoluna yönəltmək idi. Onun şəxsiyyətində peyğəmbər, dövlət başçısı və insan vahid bir obrazda birləşirdi. Onun siyasi, hüquqi, iqtisadi və sosial sahələrdəki fəaliyyəti tarixdə mühüm bir dönüş nöqtəsi olmuş, şəxsiyyəti isə, qeyd edildiyi kimi, nümunəvi olmuşdur. Bu sahələrin hər birində peyğəmbər insan təbiətinin ən yüksək keyfiyyətlərini nümayiş etdirmişdir. V. İrvinin kitabı fədakarlıq və gücün təsvirinə əsaslanır, həmçinin onun təhkiyəsi o qədər cəlbədidir ki, müəllif oxucunu bəhs etdiyi hadisələrə inanmağa vadar edir. Yazıçı peyğəmbərin doğruluq və həqiqətə olan sadıqlığını, eləcə də ona yönələn istehzalara və şübhələrə qarşı verdiyi cavabları ön plana çıxarır: “Hansı möcüzə “Quran”dan, savadsız bir insanın vasitəçiliyi ilə yazılmış vəhy kitabından daha böyük ola bilər? Onun dili o qədər ülvidir ki, arqumentlər o qədər danışılmazdır ki, şeytanın və insanın ənamları bir araya gəlsə, buna bənzər bir şey ola bilməz. Bu kitabın Allahın kəlamı olduğuna dair daha hansı dəlil lazımdır? Quranın özü bir möcüzədir”. **(8)**

Məlum olduğu kimi, insanın başqa birinə çevrilməsi məsələsi uzun müddətdir ki, bəşəriyyəti maraqlandırır, bu, adətən, insanın dini inancını dəyişməsi və ya yeni bir din yaratması ehtimalı ilə əlaqələndirilir. Müəllif Məhəmməd peyğəmbərin qeyri-adi şəxsiyyətini vurğulayır. Onun bir çox məsələlərdə uğur qazanması səhabələrinin və müxaliflərinin onu uca Allah tərəfindən seçilmiş bir peyğəmbər kimi qəbul etmələrini daha da möhkəmləndirirdi. “Onun əqli keyfiyyətləri, şübhəsiz ki, fəvqəladə idi. Sürətli düşünmə qabiliyyəti, yaddaşı və təxəyyülü onu digər insanlardan fərqləndirirdi. Təhsili az olsa da, dövründə mövcud olan və ya qədim zamanlardan gələn ənənələrə dair geniş məlumatları və diqqətli müşahidələri sayəsində zəhnini inkişaf etdirə bilmişdi. Onun səs tonu vurğulu və təsirli idi, ərəblər arasında yayılmış təriflər ilə səciyyələnirdi; ilham gəldikdə isə Məhəmməd bəlağətini nümayiş etdirirdi. Onun səsi həm gur, həm də məlahətli idi”. Unutmaq olmaz ki, o, peyğəmbərlik missiyasına baxmayaraq, insanlar arasında yaşamış və təvazökar bir həyat sürmüşdür. Məhəmməd zahid idi və inanırdı ki, uca Allahla ünsiyyət qurmaq üçün nə dəbdəbəli məbədlərə, nə xüsusi rituallara, nə də qurbanlara ehtiyac var. Onun fikrincə, sadəcə dəstəmaz alıb, yerə adi bir örtük sərərək Allaha dua etmək kifayətdir. Onun həyat təzi yalnız öz dövründəki insanlara deyil, gələcək nəsillərə də əvəzsiz nümunə olmuşdur. “Məhəmmədin şəxsiyyəti və davranışları hərbi qələbələrdən sonra belə nə qürur, nə də təkəbbürlük hissi ilə müşayiət olunurdu.

Əgər o, xudbin məqsədləri özünə rəhbər tutsaydı, bu cür təvazökar mövqedə qalması qeyri-mümkün olardı. Əksinə, o həm çətin günlərində, həm də ən qüdrətli anlarında sadəliyini qoruyub saxlamışdı, hökmdarlıq şərəfindən qaçmış və hətta evinə daxil olarkən ona qeyri-adi hörmətlə rəftar edilməsini xoşlamamışdır. Onun məqsədi dünyaya hökm etmək deyildi, onun hökmranlığı yalnız imanın zəfəri üzərində qurulmuşdu. Dünyəvi gücə gəlincə isə Məhəmməd heç bir şöhrətpərəstlik göstərmədən ondan istifadə etmiş və bu gücün öz ailəsində irsən davam etməsi üçün heç bir şey göstərməmişdir. Ona hərbi xərac və ya qənimət kimi təqdim olunan sərvət dinin yayılması və yoxsullara yardım məqsədilə istifadə olunurdu. Çox vaxt onun şəxsi xəzinəsi son qəpiyinə qədər xeyirxah məqsədlər uğrunda xərclənirdi”. (9)

“İslam digər dinləri qadağan etmir” deyən İrvinq peyğəmbərin öz səhabələrini və ona inanan hər kəsi İslamın əsası olan mərhəmət göstərməyə çağırmasını vurğulayır. O, müdrik şəkildə anlayırdı ki, digər dinlərlə düşmənçilik etmək onun inancını təhlükəyə atar və dininə qarşı düşmən münasibəti gücləndirərdi. Məhəmmədin həyatı olduqca maraqlıdır, çünki o, İsa Məsihdən çox sonrakı dövrdə peyğəmbər kimi zühur etmiş və onun həyatına daha uzun bir dövr şahidlik etmişdir. İsa Məsih haqqında yazılar onun ölümündən 50 il sonra qələmə alınmağa başlanmışdır. Hamımız bilir ki, “yazıçılar” nəyə qadirdir, onlar öz dövrlərinin ehtiyaclarına uyğun olaraq faktları təhrif edə bilirlər. İrvinq qeyd edir ki, üç böyük din: İudaizm, Xristianlıq və İslam bir Tanrının iradəsinə bağlıdır: “Musanın qanunları” bir dövrün rəhbər qaydası idi. Məsih gəldikdə bu qanunlar “İncil” ilə əvəz olundu və daha sonra İslam peyğəmbəri vasitəsilə “Quran”ın gəlişi ilə öz təamlığını tapdı. “Quran” əvvəlki müqəddəs mətnlərdəki təhrifləri düzəltmək məqsədi daşıyır. Bundan sonra başqa ilahi vəhy olmayacaq. Məhəmməd Allahın iradəsini bəşəriyyətə çatdırmaq üçün göndərilən peyğəmbərlərin sonuncusu və ən qüdrətlisidir”. Bundan əlavə yazıçı qeyd edir: “Peyğəmbər xəbər verir ki, bir insanı öldürmək bütün insanlığı, bir qəlbə zərər vermək isə ilahi ərşi məhv etmək deməkdir”. (10)

İslamda mərhəmət xeyirxahlıq, səxavət, səbir və bağışlama kimi formalarla özünü göstərir. Bu, yaşından, irqindən, cinsindən, dilindən asılı olmayaraq, heç bir sosial və ya mədəni fərqlə baxmadan hər kəsi qəbul etmək və dəstəkləmək anlamına gəlir. İrvinq öz əsərində müxtəlif xalqların mədəniyyətindən qaynaqlanan “şəfqət anlayışına” xüsusi əhəmiyyət verir. O, bu məfhumu bəşəriyyətin əsas təzahürlərindən biri, dinlərin və fəlsəfi təlimlərin əsas prinsipi kimi təqdim edir, eyni zamanda İslamda bu anlayışın möminlərin gündəlik həyatlarında reallaşan mühüm bir həqiqət olduğunu bildirir. O, peyğəmbər haqqında danışarkən vurğulayır ki, “Hər bir xeyirxah iş mərhəmətdir. Qardaşına təbəssüm bəxş etmək mərhəmətdir; qonşunu yaxşılığa təşviq etmək, qonağa doğru yolu göstərmək sədəqədir; kor bir insana yardım etmək, yolu daşlardan, tikanlardan və digər zibillərdən təmizləmək, susayan birinə su vermək isə mərhəmətin ən gözəl nümunələrindəndir”. (11)

Məhəmməd peyğəmbərin Mədinəyə gəlişindən sonra ərəb qəbilələrinin çoxu heç bir dini maneə və ya məhdudiyyət olmadan İslamı qəbul etmişdilər. Eyni zamanda o, İran şahı II Xosrovun yanına elçilər göndərmişdi: “Uca Allahın adı ilə! Abdullahın oğlu və Allahın elçisi Məhəmməddən İran şahı Xosrova”. Eyni şəkildə Konstantinopolda Roma imperatoru İrakliyə müraciət etmişdi. O, Misir hökmdarı Mukovkisə müraciətində qeyd edir: “Məhəmməd öz hərbi sərkərdələrini İslamı təbliğ etmək, müsəlman olmaq və ya vergi ödəmək məqsədilə müxtəlif istiqamətlərə göndərirdi. Müxtəlif qəbilələrin başçıları onun yanına elçilər göndərirdi; bəziləri onun ilahi missiyasını qəbul etdi, bəziləri isə onun hakimiyyətinə tabe olduqlarını bildirdi. Bu müqavilələr digər hökmdarlarla gələcəkdə bağlanacaq müqavilələr üçün nümunə oldu”. **(12)** Məhəmməd peyğəmbər digər hökmdarlarla münasibətlərində hər zaman diplomatiyanın tələblərinə əməl edirdi: “Məhəmməd Ərəbistandan kənara çoxlu elçilər göndərir, qonşu hökmdarları İslamı qəbul etməyə dəvət edirdi”. **(13)** O, həmçinin qonaqlarına ən yüksək hörməti göstərir, onları ehtiramla qəbul edir və hədiyyələr verirdi. Hədislərdən birində belə deyilir: “Əgər ehtiramlı, hörmətli bir qonaq sizə gəlsə, ona hədiyyələr verin”. **(14)** İrvinq kitabında bu hədisin məna və mahiyyətini əks etdirən bir fraqment təqdim edir: Ədi bin Hatim bacısının məsləhəti ilə Mədinəyə gedib məsciddə Məhəmmədlə görüşür. Onun bu görüşü hərbi uğurlara və qüdrət zirvəsinə çatmış Məhəmmədin həyatının parlaq mənzərəsini əks etdirir: Ədi bin Hatim qeyd edir: “O, əvvəlcə mənim adımlı soruşdu və daha sonra məni öz evinə qonaq dəvət etdi. Yolda ona zəif və yorğun bir qadın yaxınlaşdı. O dayandı və qadınla işləri barədə danışdı. Həmin an mən öz-özümə düşündüm ki, bu, bir hökmdara xas bir davranış deyil. Evinə gəldikdə isə o mənə xurma yarpaqları ilə doldurulmuş dəri yastıq verərək onun üstündə oturmağı təklif etdi, özü isə çıpaq döşəmədə oturdu. Bu, mənə, heç də hökmdarların etdiyi hərəkət deyildi!” Ədi ibn Hatim bu hadisəni qeyd edərək Məhəmmədin dünyaya hakim olmaq və fitnə-fəsad yaratmaq kimi niyyətinin olmadığını vurğulayır. Ədi bin Hatim davam edir: “O məndən üç dəfə İslamı qəbul etməyi xahiş etdi. Mən isə öz etiqadımın olduğunu bildirdim. “Mən sənə inandığımı etiqadı səndən yaxşı bilirəm” deyərək mənə cavab verdi. “Qənimətin dördüdə birini xalqınızdan alırsınız. Bu xristian etiqadına uyğundurmu?” Sonra əlavə etdi: “Siz İslama meyilli deyilsiniz, çünki bizim yoxsulluğumuzu görürsünüz. Amma elə bir zaman gələcək ki, bütün həqiqi möminlər elə sərvətə sahib olacaqlar ki, onunla nə edəcəklərini bilməyəcəklər. Bəlkə, düşmənlərinin çoxluğu ilə müqayisədə müsəlmanların sayının az olması sizi çəkindirir? Allaha and olsun ki, müsəlman qadının Kadesiyadan Məkkəyə təkbaşına həcc səfərini sağ-salamat yerinə yetirə biləcəyi vaxt uzaqda deyil. Fikirləşirsiniz ki, hakimiyyət kafirlərin əlindədir, amma bilin ki, tezliklə Babilin ağ qüllələrinə bayraqlarımızı sancacağıq!” **(15)** Beləliklə, İrvinq Ədi bin Hatimin düşüncələrinin Məhəmməd peyğəmbərlə ünsiyyətdən sonra necə dəyişdiyini və İslamı qəbul etdiyini izah edir. Bir çox nəsil və icma rəhbərləri peyğəmbərin mərhəmətli və mülayim

xarakterinin təsiri ilə İslamı qəbul etmişdir. İslam torpaqları genişlənməyə başladıqca dövlətin xəzinəsinə gələn vəsait də artırdı. Allahın rəsulu vergilərin (zəkat, cizyə, xərac, üşr kimi) toplanması üçün xüsusi şəxslər təyin etmişdi, onların insanlar üçün narahatlıq yaratmadan bütün vergi toplama qaydalarına riayət etməsi vacib idi. “Məhəmməd əməllərdə nəcib dürüstlük və səmimiyyəti təbliğ edir. “Ey tacirlər!” – deyər o buyururdu. “Yalan və hiylə ticarətə bənzəyir; onu sədəqə ilə təmizləyin, sədəqə üçün kəffarə kimi bir şey verin, çünki Allah aldatdığınızı görüb qəzəblənir və sədəqə onun qəzəbini yumşaldır. Pis şey satan və malın qüsurlarını gizlədən Allahın qəzəbinə və mələklərin lənətinə səbəb olur”. Həmçinin İrvinq yazır: “Bir şey almaq üçün başqasının ehtiyacından istifadə etməyin, onu yoxsulluqdan qurtarmaq daha yaxşıdır. Acları doyuzdurun, xəstəni ziyarət edin və günahsız olduqda məhkumu azad edin. Qonşunuza qəzəbli baxmayın və yer üzündə sərbəst gəzməyin, çünki Allah qürurlu və boş şeyləri sevmir. Təvazökar olun, səsinizi başqasına qaldırmayın, çünki bütün səslərin ən nankoru uzunqulağın səsidir”. **(16)** Allahın rəsulu bu təvazökarlığı, sadəliyi və təbiiliyi baxımından misilsiz bir nümunə idi. Buna baxmayaraq, Vaşinqton İrvinqin kitabında müəllifin ümumi xeyirxah münasibətinə zidd olan fraqmentlər də mövcuddur. Lakin müəllif sonradan öz mühakimələrində obyektiv yanaşmaya qayıdır ki, bu da onun nə özünün, nə də oxucularının mühakimə etmək hüququ olmadığını dərk etməsindən irəli gəlir. Bu, şəxsiyyətin həyatını bioqrafik stereotiplərin meydana çıxmasından çox əvvəl obyektiv şəkildə təsvir edən bioqrafik bir əsərdir. Bu cümlələri misal olaraq diqqətinizə çatdırmaq istəyirik: “Bu, Məhəmmədin həyatında çox mühüm bir dövr idi. O vaxta qədər dini inancını yaymaq üçün yalnız dəlil və inandırma üsullarına müraciət etmiş və tərəfdarlarına da bu yolu izləməyi tövsiyə etmişdi. Onun düşmənlərin zorakılığına qarşı həlimlik və səbir göstərməyə dair nəsihətləri xristian təliminin bəzi hökmlərini xatırladırdı: “Kimsə yanağınıza vurursa, digər yanağınızı çevirin.” Lakin zaman keçdikcə Məhəmməd xristian təliminin bəzi prinsipləri ilə tam razı olmadığını nümayiş etdirirdi. İnsan təbiəti təvazökarlıq və səbir üzərində qurulmuş yanaşmanı davam etdirməkdə çətinlik çəkirdi. Onun on üç illik itaətkar dözümlünün nəticəsi olaraq düşmənlərinin haqsızlıqları və təhqirləri daha da artmışdı”. **(17)**

Maarifçilik dövrünün aparıcı simalarından biri olan Con Lokk belə yazırdı: “İnsanlar, adətən, öz valideynlərinin və aid olduqları cəmiyyətin dinini qəbul edirlər: ona görə də heç bir dini qrup başqalarını mühakimə etmək üçün ilahi səlahiyyətə və hüquqa sahib deyil. Bütün insanlar: müsəlmanlar, xristianlar və yəhudilər səhv edə bilərlər və onların səhvlərini mühakimə etmək insanlara yox, Allaha aiddir: Kimin nə qədər haqsız olduğunu Allah mühakimə etməlidir. Müsəlmanlar, xristianlar və yəhudilər – bütün insanlar səhv edə bilər. Bu səhvləri mühakimə edəcək insanlar deyil, Allahdır. Kim nə qədər günahkardır? Bunun cavabını yalnız qullarının bütün vəziyyətini, gücünü və düşüncəsini bilən, qəlbləri oxuyan və bütün insanların böyük və ədalətli hakimi verə bilər: Onlar kimə vicdanla tabe olur və hansı səbəbdən bir

anda həqiqətdən uzaqlaşır? Biz əminik ki, Allah ədalətli şəkildə hökm verəcək”.
(18, 70)

Məhəmmədin həyatı haqqında kitab işıq üzü görməzdən əvvəl ictimaiyyəti tamamilə fərqli, hələ bilinməyən bir yeniliyə hazırlamaq məqsədilə onun bir neçə hissəsi çap edilmişdi. Reaksiyalar kortəbii idi və Nyu-Yorkda təriflər səslənməyə başlanmışdı. Tipik bir rəydə belə qeyd olunurdu: “İnsanların müxtəlifliyi, macəraları, xarakterləri, o cümlədən dünyaya qərribə bir dinin möcüzəvi tətbiqi səbəbilə daha həyəcanverici bir hekayə təsəvvür etmək çətin olardı. Romantikanın mahiyyəti möhkəm quruluşa nüfuz edir. Tarixin hər nöqtəsindən Şərq qoxusu duyulur”. **(19)**

İrvinq amerikalılar üçün İslamın indiyə qədər məlum olmayan izzət və ideallarını “kəşf etmişdi”. Məşhur tədqiqatçı və tarixçi Harold J. Qrinburq 1955-ci ilin noyabrında Londonda nəşr olunan Vaşinqton İrvinq haqqında məqaləsində yazırdı: “1492-ci ildə Qranadadan yola çıxan və müsəlman alimləri tərəfindən hazırlanmış naviqasiya prinsiplərini tətbiq edən Kristofer Kolumb həm xristian, həm də müsəlman sivilizasiyalarının topladığı müdrikliyi Amerikaya gətirdi. Üç yarım əsr sonra Vaşinqton İrvinq Pireney yarımadasına daxil olacaq, qürurverici bir mədəniyyəti yenidən kəşf edəcək və onu Qərbə təqdim edəcək”.

Tomas Karleylin 1842-ci ildə Avropada və 1840-cı ildə Edinburqda verdiyi “Qəhrəmanlar, qəhrəmanlara pərəstiş və tarixdə qəhrəman: Peyğəmbər olaraq qəhrəman” adlı məşhur mühazirəsi ifadə etdiyi fikir baxımından maraqlıdır. Əslində, bu fikir ən azı on il əvvəl İrvinq tərəfindən Amerika Birləşmiş Ştatlarında ifadə edilmişdi. Karlayl mühazirəsində belə deyirdi: “Ərəb xalqı üçün bu din zülmətdən işığa oyanış idi; Ərəbistan ilk dəfə onunla yaşamağa başladı. Yazıq çoban xalq dünya yaranandan heç kimə məlum olmayan bir şəkildə öz səhrasında dolaşırdı. Onlara iman gətirəcək bir qəhrəman peyğəmbər göndərilmişdi. O, naməlum dünya şöhrəti qazanır, kiçik dünyanın böyüyü olur. Bir əsrdən az bir müddətdə Ərəbistan bir tərəfdən Qranadaya, digər tərəfdən Dehliyə çatır. Cəsarət, parlaqlıq və dahilik ilə Ərəbistan uzun əsrlər boyu dünyanın ən geniş ərazilərində işıq saçır. İnam gözəl bir şeydir: insana həyat verir. Hər bir xalqın tarixi hadisələrlə zənginləşir, tərənnüm olunur; İnsanların inancı olduqda ruhları yüksəlir. Məhəmməd – o insan, indiyədək gözə dəyməyən qara qumun üstünə düşən qığılçına bənzəmir? Amma baxın, qum partlayıcı maddəyə, barıta çevrilir, alışıx və alov səmaya qalxır – Dehlidən Qranadaya qədər! Dediyim kimi, böyük insan həmişə göydən çaxan şimşək kimidir; qalan insanlar isə onu yanan bir maddə kimi gözləyir və sonra onlar da alovlanırlar”. **(20)**

Sonrakı illərdə ortaya çıxan çoxsaylı əsərlərə baxmayaraq, Vaşinqton İrvinqin “Məhəmməd peyğəmbərin həyatı” kitabı bir xristian tərəfindən İslamın banisi haqqında yazılmış ən yaxşı tərcümeyi-hallardan biri olaraq qalır. Bu əsər peyğəmbərin şəxsiyyətinə və onun fəaliyyətinə dərin hörmətlə yazılmışdır. Kitab İslamın fəzilətlərini və mənəvi rahatlığını vurğulamaqla dünya tarixinin gedişatını dəyişdirəcək əhəmiyyətli bir əsər kimi dəyərləndirilir.

AYTAN QAHRAMAN

“From Muslim Spain to American literature: a portrait of Islam in the work of Washington Irving”

Summary

During his diplomatic mission on the Iberian Peninsula, Washington Irving discovered the proud culture of the East and introduced it to the West. Washington Irving's writings introduced the English-speaking world to a unique perspective on the life and political legacy of Muhammad. The romantic biography of the Prophet Muhammad and his followers became the pinnacle of the American writer's literary career. Thus, Washington Irving enabled Western readers to become acquainted with Muslim scriptures and, in their minds, to form the image of Prophet Muhammad as the founder of one of the three world religions, Islam – a figure who united masses through his peaceful preaching and later became a political figure and commander who established a powerful state for his followers.

Key words: *Muslim civilization, Islam as a civilizing factor, advantages and disadvantages of political development, Western reader, Islam, Prophet, era.*

**«От мусульманской Испании к американской литературе:
портрет ислама в творчестве Вашингтона Ирвинга»**

Анотация

Вашингтон Ирвинг находясь с дипломатической миссией на Пиренейском полуострове открыл для себя гордую культуру Востока и представил ее Западу. Сочинения В. Ирвинга вовлекли англоязычный мир в версию жизненных чувств и политического наследия Мухаммеда. Созданная им романтическая биография Пророка Мухаммеда и его преемников стала кульминацией творчества американского писателя. Таким образом, В.Ирвинг позволяет западному читателю познакомиться с мусульманскими писаниями и построить в его сознании образ пророка Мухаммеда, основателя одной из трех мировых религий - Ислама и объединивший мирной проповедью вокруг себя массы людей, а затем, уже в качестве политического деятеля и полководца, создавшего мощнейшее государство.

Ключевые слова: *мусульманская цивилизация, ислам как цивилизаторский фактор, преимущества и недостатки политического развития, западный читатель, ислам, Пророк, эпоха.*

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Zubeyda Cəlalzai "Vaşinqton İrvinq və İslam: tənqidi esselər"
2. Zverev, A. M. Vaşinqton İrving / A. M. Zverev / / ABŞ ədəbiyyatı tarixi: 7 cildə – M.: Nasledie, 1999. Cild 2. s. 55

3. Vaşinqton İrvinq "Məhəmməd peyğəmbərin həyatı", tərcümə. Petr Vasilyeviç Kireevski Fəsil 8 s.10
4. Zverev, A. M. Vaşinqton İrving / A. M. Zverev // ABŞ ədəbiyyatı tarixi: 7 cildə – M.: Nasledie, 1999. Cild 2. s. 96.
5. (əl-Bəqərə, 2/151; Ali İmran, 3/164; əl-Cümə, 62/2 və s.).
6. ən-Nisa 4/105.
7. Washington Irving "The Life Of Mahomet" by Jazzybee Verlag(Ebook): 9783849642150 Fəsil 34
8. Washington Irving "The Life Of Mahomet" Fəsil 9
9. Washington Irving "The Life Of Mahomet" Fəsil 29
10. Washington Irving "The Life Of Mahomet" Fəsil 8,
11. Washington Irving "The Life Of Mahomet" Fəsil 8,
12. Washington Irving "The Life Of Mahomet" Fəsil 26
13. Washington Irving "The Life Of Mahomet" Fəsil 28
14. "Sünən İbn Macə" Ədəb, 19
15. Washington Irving "The Life Of Mahomet" Fəsil 17
16. Washington Irving "The Life Of Mahomet" Fəsil 8,
17. Washington Irving "The Life Of Mahomet" Fəsil 16
18. Locke. A Letter Concerning Toleration. John Locke and the 'Turbanned Nations'// Journal of the Islamic Studies. 2 (1991): 67-77.
19. "Washington Irving and Islam "S. A. Ali "The Daily Star Magazine Volume 2 Issue 4 | May 2007
20. Tomas Karlayl "Qəhrəmanlar, qəhrəmanlara pərəstiş və tarixdə Qəhrəmanlıq", 2-ci mühazirə, 8 may 1840-cı il. İkinci söhbət "PEYĞƏMBƏR KİMİ QƏHRƏMAN. MƏHƏMMƏD : İSLAM"
21. Nikolyukin, A.N. Amerika romantik nəsrinin janrları, Amerika romantik nəsr: toplusu; komp. A.N. Nikolyukin; (ingilis və rus dillərində). – M.: Raduqa, 1984.
22. Essays in linguistics. Chicago, 1957.
23. Vaşinqton İrvinq "Məhəmməd peyğəmbərin həyatı", tərcümə. Petr Vasilyeviç Kireevski.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 11.10.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 24.10.2024

**Rəyçi: prof .Aynur Sabitova
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**